בס"ד

שמעתא עמיקתא

גליון ר"י"ח / פר' בהר / ה'תשע"ה

קהילת "חניכי הישיבות", רמות ב'

האם מותר להתפלל מנחה ומעריב אחר פלג המנחה בערב שבת

א. עד מתי זמן מנחה

שנינו **בברכות** (כז.) "תפלת המנחה עד הערב, רבי יהודה אומר עד פלג המנחה". ועיי"ש **בגמ'** (כז.) אמר רב חסדא נחזי אנן, מדרב מתפלל של שבת בערב שבת מבעוד יום שמע מינה הלכה כרבי יהודה, אדרבה מדרב הונא ורבנן לא התפללו עד הלילה שמע מינה אין הלכה כרבי יהודה, השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דבעד כמר עבד ודבעד כמר עבד, ע"כ.

ומבואר שהדבר לא הוכרע אם הלכה כרבנן דתפלת מנחה זמנה עד צאת הכוכבים, או כרב יהודה שזמנה עד פלג המנחה. וכיון שלא הוכרע כל אחד רשאי לנהוג כאחד מהם. וכן נקט **הרי"ף** (שם יח: ברי"ף).

ב. להתפלל מנחה לפעמים אחר פלג המנחה

ועי' **בתר"י** (שם ד"ה דעבד) שכת' שאע"פ שאמרו שמי שעושה כא' מהם שפיר עביד, מ"מ אין לו לאדם לעשות בענין שיהיו מנהגותיו סותרים זה את זה, שאם יתפלל מנחה לפעמים מפלג המנחה ואילך כרבנן ולפעמים יתפלל ערבית באותו זמן קודם שקיעת החמה כרב יהודה נמצאו דבריו סותרים, אלא יעשה כל שעה כמו רבנן שיתפלל מנחה עד שקיעת החמה ותפלת ערבית אח"כ או כמו ר"י שיתפלל תפלת מנחה "לעולם" עד פלג המנחה, ע"כ. וכן דעת **הרא"ש** (פ"א סי' א ופ"ד ססי' ג) **והרשב"א** (שם).

אולם **המאירי** (שם) כתב דדוקא ביום א' אין ראוי לו להתפלל בו מנחה וערבית, אבל מיום ליום אין לחוש כלל ואין כאן משום תרתי דסתרן אהדדי דבדרבנן לא חיישינן, והרי זה כשני שבילין א' טמא וא' טהור והלכו שני בנ"א זה בא' וזה באחרת שאם באו לשאול בבת אחת שניהם טמאים ובזה אחר זה שניהם טהורים, ומ"מ דוקא לתפלה, ע"כ. [ועיי"ש שכתב שהא דאמרו בברכות שמצלו משבת בער"ש היינו להסובברים כר"י. וכ"כ **הרשב"א** (כז. ד"ה השתא דלא איתמר). ועיין לקמן].

וכן מבואר **במרדכי** (ברכות סי' פט) שמותר לנהוג פעם כך ופעם כך. [ועי' **במג"א** (סי' רסז ס"ק א) שמבואר שלמד מדבריו דאפי' באותו יום שרי. אלא שבסוף מועד קטן כת' המרדכי (סי' תתקכג) דביום א' אין לעשות שני קולי דסתרי אהדדי]. ועי' **בתוס'** (ברכות ב. ד"ה אימתי) שמשמע שעכ"פ בצבור מותר לנהוג לכתחלה כשניהם אף באותו יום. וכ"כ **התרוה"ד** (ססי' א) אליבייהו. ועי' **בתשובת מהרש"ל** (רסי' פא). [ולכאו' צ"ל בדעת הרא"ש דס"ל דהאי לא דמי לתרי שבילין, כי כל פלוגתא בפוסקים הוה כבאו לשאול בב"א באדם א', כמבואר **בפמ"ג** (או"ח סי' תצג א"א סס"ק ו), והיינו משום שעלינו להכריע בדבר ממילא ב' צדדי הספק כבר לפנינו בהדי אהדדי. אולם בדעת המאירי י"ל דכיון שהכרעת חז"ל "דעביד וכו'" זה גוף הכרעה מספק וע"כ ניתן לעשות כך ופעם כך ואין הדבר נחשב כבאו בב"א. ועי' מש"כ **בקהילות יעקב** (ברכות סי' א ד"ה והשתא)].

ולמעשה פסקו **הטשו"ע** (סי' רלג סע' א) כהתר"י ודעימיה דבעד כמר עבד ודבעד כמר עבד, והוא שיעשה לעולם כחד מינייהו. מאידך **המחז"ב** (סי' רלג אות ב) הביא דעת המאירי. וכן פסקו **התורת חיים** (סופר שם ס"ק ד) **והכה"ח** (סי' רלג אות ט). ועיי' לקמן שמבואר דדעת שאר הפוסקים להחמיר בזה. [ועי' עוד **בתר"י** (שם) שבדיעבד אם התפלל תפלת ערבית בכוונה לצאת מפלג המנחה כר"י, יצא. וכן נקט **בשו"ע** (שם) אע"פ שאנו נוהגים כרבנן. אלא דעי' **בשו"ע** (סי' רסג סע' יד) שהנוהג להתפלל בצה"כ וטעה והתפלל מעריב מפלג מנחה (ללא צבור), צריך לחזור ולהתפלל תפלת ערבית. וביאור **הביאור הלכה** (ד"ה ואם) דשאני הכא שרגיל הוא להתפלל אחרי צה"כ ועשה כן בטעות חמיר טפי. ועי' **בשד"ח** (ח"ט ס"ז 48-49 ד"ה ואם)].

ג. הדין בשעת הדחק

אלא דעי' **בראי"ש** (שם סי' ג) שכתב שבשעת הדחק מקילינן לעשות פעמים כר"י ופעמים כרבנן. וכן פסק **השו"ע** (סי' רלג סע' א). ופירש **העולת תמיד** (שם) דאף אם דרכו תמיד להתפלל מנחה אחר פלג, מ"מ יכול להתפלל תפלת ערבית ג"כ בזמן הזה. ומ"מ אין להקל בזה רק אם עכ"פ באותו היום התפלל מנחה קודם פלג, אבל אם באותו היום גופא התפלל מנחה אחר פלג שוב אסור לו להתפלל ערבית קודם הלילה, דהוי תרתי דסתרי באותו יום גופא. וכת' **המג"א** (ס"ק ז) דכ"ז אם מתפלל ביחידי, אבל צבור שהתפללו מנחה וכשילכו לביתם יהיה טורח לקבצם שנית לתפלת ערב ותתבטל תפלת הצבור לגמרי, הקילו האחרונים שמותר להתפלל ערבית סמוך למנחה, ע"כ. וכן פסק **המ"ב** (ס"ק יא). [וכן פירש **המ"ב** בסי' רל"ה (ס"ק ח) בדעת השו"ע]. [ועי' **בכה"ח** (סי' רלג אות ט) שאשה הטרודה בעניני הבית ורגילה להתפלל מנחה ומעריב אפשר לה להקל להתפלל מנחה ומעריב בפלג המנחה].

ד. הדין בערב שבת

והנה בש"ס הנ"ל מבואר שרב התפלל של שבת בערב שבת, כלומר התפלל ערבית של שבת מפלג המנחה ואילך כנ"ל. וכתב **הרא"ש** (שם פ"ד סי' ו) שמ"מ לאחר יציאת הכוכבים היה קורא ק"ש בעונתה, ואע"פ שלא היה סומך גאולה לתפלה כיון שהיה מכוין למצוה להוסיף מחול על הקודש לא חייש לזה, ע"כ. ומבואר שבער"ש מותר להקדים להתפלל מפלג המנחה. וכן פסק **הרמב"ם** (תפלה פ"ג ה"ז). וכת' **הכס"מ** (שם) דבכה"ג שרי אם התפלל מנחה לפני פלג. ועי' לקמן. [ומבואר נמי מהרא"ש שם שרב היה מתפלל תפלת י"ח ללא ברכות וק"ש ולאחר מכן השלים. וכן נקט **הטור** (סי' רסז). אמנם שאר הפוסקים (הובאו לקמן) נקטו שיש להתפלל כל התפלה בשלימות ואח"כ לחזור לקרוא ק"ש].

אולם **הטור** (ספי' רצג) בשם **הרי"ץ גיאות** (הל' הבדלה יט.) כתב דכיון שנהגו כל ישראל כרבנן שאין מתפללין ערבית אלא משחשכה, אין להתפלל של שבת בער"ש, ולא של מוצ"ש בשבת, ע"כ. ולפי"ז מבואר דס"ל דהאי דרב לא אתי כרבנן.

ויעויין **בב"י** (סי' רסז) שכתב דכיון שהרמב"ם והרא"ש מסכימים לדעת א' כוותייהו נקטינן דלא כהרי"ץ גיאות, ע"כ. וכן פסק **בשו"ע** (סי' רסז סע' ב). ומסתמת דבריו (בב"י ובשו"ע) משמע שאפילו אם מתפלל מנחה אחר פלג נמי שרי.

אלא דלכאורה צ"ע אמאי פסק דלא כהרי"ץ גיאות, והרי מבואר בש"ס דלפי רבנן אין להקדים, ורב שעביד הכי היה סובר כר"י.

ובעולת שבת (ס"ק א) עמד בזה וכתב לבאר דלעולם מודים רבנן לר"י שיכול להתפלל מעריב לאחר פלג המנחה בערב שבת, כיון שחל עליו קדושת שבת, ולא נחלקו אלא לענין שאר ימות החול.

אבל **המג"א** (ס"ק א) יצא לדחות דברי העולת שבת שהם נגד הש"ס, וע"כ כתב דהעיקר כמו שמבואר בבה"ג (ברכות פ"ד דף ד.) (לפי גרסתו) דכיון שמסקנת הש"ס שאין הלכה ברורה כמאן, משום מצות תוספת שבת ראשי לסמוך על ר"י (וכן ביאר המחצה"ש דברי הבה"ג), ועוד דמצינו ראשונים שמותר לעשות תרתי דסתרי. ועוד דתפלת מעריב היא כנגד איברים ופדרים דמקטירין בלילה ובשבת אסור לעשות כן וע"כ מתפללין מבעו"י. ומסיק דמ"מ יש להקפיד להתפלל מנחה לפני פלג המנחה. וכן פסק **הגר"ז** (סי' רסז אות ב) משום שמוסיף מחול על הקדש. וכ"כ **החיי"א** (כלל ו אות א) כי ע"י התוספת חשיב לילה, אלא דהיקל דוקא במי שתאב לאכול או משום שלום בית. [ועי' **בתרוה"ד** (סי' א) שכן היה המנהג אצל המוני העם].

וגדולה מזו כתב **בדרך החיים** (דין ערבית של שבת סימן א) דבצבור יש להקל להתפלל מעריב מבעו"י אף אם התפלל מנחה אחר פלג המנחה, כיון דבשאר מקומות נוהגים להקל בזה גם בחול מטעם שטרחא לאספם פעמים ולקבצם, עכ"פ יש להם לסמוך על האי טעמא בער"ש, ע"כ. **ובערוה"ש** (סי' רסז אות ג) הביא דבריו בשם יש מי שאומר. ומשמע דס"ל דהנוהג כדבריו יש לו על מי לסמוך.

והמ"ב (ס"ק ג) הכריע שאין לסמוך על הדרך החיים רק כשהוא מתפלל מעריב עכ"פ בבין השמשות ובשעת הדחק, אבל לא כשהוא עדיין ודאי יום, וק"ש יחזור ויקרא כשהוא ודאי לילה, ע"כ. וביאר **בביאור הלכה** (שם ד"ה ובפלג) דהטעם דיש להחמיר בזה הוא משום דכל האחרונים לא הזכירו קולא זו, משום דאנו נוהגים בשאר ימות החול להתפלל בזמנה כדין וע"כ אין לסמוך על קולא זו בשבת. (ומ"מ עי' **בערוה"ש** (שם אות ג) **ובשעה"צ** (סי' רנו אות ה) שיש להקדים מעריב במקומות שאם לא יקדימו לא יפרשו ממלאכה בזמן). ועי' **בביאור הלכה** (רסי' רלה ד"ה ואם) שהביא **מהמעשה רב** (אות סה) דמוטב להתפלל ערבית בזמנה ביחיד ואף בשבת הדין כן. וכתב **באג"מ** (או"ח ח"ב סי' ס) שאין לנהוג בזה (להתפלל ביחידות) כהגר"א אא"כ דרכו לנהוג כדבריו בכל דבר.

ומעתה יוצא דלכתחלה אין להתפלל מנחה ומעריב אחר פלג המנחה אף בערב שבת, אפי' מתפלל בצבור, אא"כ מתפלל מנחה לפני פלג המנחה. ובשעת הדחק אף אם התפלל מנחה אחר פלג המנחה יכול להתפלל מעריב בבין השמשות.

אלא דלמעשה מצינו נוהגים להקל להתפלל מעריב מוקדם מערב שבת. וכן מבואר **באג"מ** (או"ח ח"ג ססי' לח ד"ה והנה כל זה) **ובמנח"י** (ח"א רסי' כד). בפרט בימי הקיץ ארוכים שכניסת השבת מאוחרת והקטנים קשה להם להיות ערים בסעודת שבת והרי איכא משום ביטול חינוך הילדים. **ובמשנה הלכות** (ח"ו סי' נו) כת' שבאופן שאם יתפללו קבלת שבת אחר צה"כ יתאחר הקידוש והסעודה עד למדי, ולפעמים יתבטלו ע"י זה מעונג שבת, יש לסמוך להתפלל מנחה ומעריב ערב שבת אחר פלג המנחה, ושכן ראה מעשה רב בכמה מקומות שהתפללו לאחר פלג המנחה תרווייהו, ע"כ. ודעת **הגרשז"א זצ"ל** (הליכ"ש פי"ד הגה 10) שאין לפקפק על הנוהגים להתפלל מעריב של שבת מפלג המנחה ואילך ומ"מ ראוי לבני תורה לקבל שבת בזמנה (ולהשכיב הקטנים לישון בער"ש כדי שיהו נעורים בתחילת הלילה), ע"כ.

אמנם דעת **הגרי"ש זצ"ל** (קובץ תשובות ח"א סי' כג והלכות שבת בשבת ח"א ענ' רחצ) שאכן כך נהגו בהרבה מקומות בחו"ל מ"מ בארי"ז המנהג אצל רוב בני אשכנז להתפלל מעריב בזמן, ועל כן במקום צורך גדול כגון שלום בית או שבני הבית תאבין לאכול טובא יכול להתפלל ביחידות או במנין שמקדימים (כגון אצל בני ספרד) אבל אין להניח לעשות מנינים אחרים לצורך זה, ע"כ.

- מסקנא דדינא -

העולה לדינא, בערב שבת אם התפלל מנחה לפני פלג המנחה יש מתירין להתפלל מעריב מיד אחר פלג המנחה. ויש מקילין אף אם התפלל מנחה אחר פלג המנחה אם עושה כן בצבור. ואין להקל בזה אלא בשעת הדחק גדול (והיכן דנהגו נהגו). ודעת הגרישי"א זצ"ל שבאר"י לבני אשכנז אפילו התפללו מנחה לפני פלג המנחה אין לקבוע מנין מוקדם למעריב בערב שבת, והיחיד הזקוק להקל בזה יתפלל ביחידות או במקום שנוהגים להקדים (כגון במנין אצל בני ספרד).

האם מצוה בו יותר מבשלוחו נאמר בכל המצוות

תנן (קידושין מא.) האיש מקדש בו ובשלוחו, האישה מתקדשת בה ובשלוחה.

ואמרינן **בגמ'** (שם) השתא בשלוחו מקדש בו מיבעיא, אמר רב יוסף מצוה בו יותר מבשלוחו, כי הא דרב ספרא מחריך רישא, רבא מלח שיבוטא וכו'. ואיכא דאמרי דרב יוסף אסיפא איתמר, השתא בה מתקדשת בשלוחא מבעיא, אמר רב יוסף וכו'.

ופרש"י מצוה בו יותר מבשלוחו - דכי עסיק גופו במצות מקבל שכר טפי. מחריך רישא - לכבוד שבט. שיבוטא -דג.

ומפשטות דברי הגמ' נראה דההיא כללא איתא בכל המצוות. וכמו שפרש"י דכי עסיק גופו במצות מקבל שכר טפי.

וכן נראה מדברי **תוס' ר"י הזקן** (שם) שכתב - כל מצווה שמוטלת עליו יעשה בגופו ולא ע"י שליח.

(וע"ע **בר"ן** (שם) שביאר (לדעת האיכא דאמרי) דאמרינן באישה מצווה בה יותר מבשלוחה, אע"ג דאינה מצווה על פריה ורביה, משום דיש לה מצווה שהיא מסייעת לבעל לקיים מצוותו).

אולם בתשובות **מהר"ח אור זרוע** (סי' קכ"ח) כתב - ודוקא בקידושין מצוה בו יותר מבשלוחו, שאין השליח נהנה מן הקידושין כלום ואדרבה נפסד שנאסרת עליו, אבל בשחיטה והפרשת חלה וכיוצא בהם לא יהא מצוה בו יותר מבשלוחו, כאשר נהגו כל רבותינו וכל העולם אעפ"י שבקיאים בהלכות שחיטה נותנים לחזן לשחוט. וכן יהא גם בהפרשת חלה וללמד את בנו תורה שבתחלה משכירים מלמדים ואין האב עצמו מלמדו. וכן יהא גם במילה, שאפילו האב אומן יכול לכתחלה לומר לאחר למול. ואעפ"י שבמילה אין המוהל נהנה, גם אבי הבן אינו נהנה והרי הם שוים. עכ"ל. ודבריו סתומים וצריכים ביאור.

והנה **בשו"ע** (או"ח סי' ר"נ ס"א) כתב - דאפי' יש לו כמה עבדים לשמשו, ישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי לכבדו, כי רב חסדא היה מחתך הירק דק דק, ורבה ורב יוסף היו מבקעים העצים, ורב יוסף היה מדליק האש וכו'.

וכתב שם **המג"א** (ס"ק ב') דה"ה בכל המצוות מצווה בו יותר מבשלוחו.

אולם **התו"ש** (ס"ק ב') כתב להשיג על דברי המג"א וז"ל- ולפי דבריו ראוי ליזהר בזה גם בסעודת מילה וחתונה וכיוצא בזה ולא מצינו זה בשום מקום, גם בתשובת חות יאיר (סי' ר"ה) גמגם קצת על הא דמצינו לחז"ל שהקילו בכבודם לכבוד שבת והוא נגד מה שאמרו גדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת שבתורה, ומסיק שם דשבת שאני דגדולה קדושתה ע"ש סי' ר"ה, וא"כ הבו דלא לוסיף עלה, ודוקא בשבת דינא הכי וכדאמר רב נחמן (קיט.) אלו מיקלע רב אמי ורב אסי מי לא מכתפינא קמייהו, וזה לא שייך בשאר סעודת מצוה.

והנה אי נימא דכוונת התו"ש לומר דדוקא בשבת איכא מצווה בו יותר מבשלוחו מפני דגדולה קדושתה, משא"כ בשאר מצוות. תקשי לכאו' מדברי הגמ' דלמדה משבת לקידושין. וע"כ דכוונו להקשות רק בכה"ג דאיכא משום בזיון ת"ח, אבל בדליכא משום בזיון ת"ח נמי מודה למג"א דאיכא בשאר מצוות מצווה בו יותר מבשלוחו (וע"ע **בשה"צ** סי' ר"נ ס"ק ט').

ובאו"ח סי' ת"ס (ס"ב) כתב **השו"ע** - הרא"ש היה משתחל במצת מצווה ועומד על עשייתם ומזרז העוסקים בהם ומסייע בעריכתן, וכן ראוי לכל אדם לעשות להטפל הוא בעצמו במצווה.

וביאר שם **המג"א** (ס"ק א') דמקור הרא"ש מדברי הגמ' בקידושין דמצוה בו יותר מבשלוחו. וכ"כ **בשו"ע הרב** (שם ס"ג) **ובערוך השולחן** (שם ס"ד).

אולם בהגהות **חכמת שלמה** שם כתב - ועיין מה שכתבתי בדרוש לסוכות שנת תר"ז בחלק צ"ד בחיבורי הנכתב בכת"י, שם כתבתי דאין זה מוכרח, ע"ש. וי"ל דדוקא בקידושין ושבת הדין כן, ולא בשאר מצות, ע"ש בטעמו כי טוב הוא, והבאתי ראיה לזה ממסכת נדרים, ודו"ק.

ודרוש זה נדפס בסוף ספר סת"ם קונטרס פרט ועוללות (תשובה ל"ג) - ושם כתב דענין זה דמצווה בו יותר מבשלוחו לא מצינו בש"ס רק בפ"ב דקידושין גבי קידושין וגבי שבת, ומזה למדו הפוסקים לכמה דברים, ולפענ"ד אין מזה ראיה. והאריך שם לבאר דדווקא שבת וקידושין שלא נאמרו ע"י שליח אית בהו דינא דמצווה בו יותר מבשלוחו, משא"כ בשאר מצוות שנצטוונו בהם ע"י שליח (ושו"ט לענין מצווה סוכה אי הוי בכלל זה). ומייתי ראיה לזה ממסכת נדרים, דבעי התם אי מצי לתרום משלו על של חבירו בלא דעתו, ולא אמרינן דלא ניחא ליה לבעלים שיתרום בשבילו משום דמצוה בו יותר מבשלוחו ע"ש.

וכיוצ"ב מצינו **בפת"ש** (אהע"ז סי' ל"ה ס"ק ב') משמיה **דיד המלך** (פ"ל מהל' שבת דין ו'), דהעיר למה לא מצינו הא דמצוה בו יותר מבשלוחו רק בשתי מצוות,

קטן שהזיק או גזל, האם חייב לשלם כשיגדיל

א. מאיזה גיל הקטן הוא בר חיובא

קטן אינו נעשה בר חיובא אלא מגיל י"ג שנים כמבואר **באבות** (פ"ה מכ"א). **ופרש"י** (שם) שגיל זה הוא הלכה למשה מסיני. וכ"כ **הרא"ש** (תשובה טז אות א), **המהרי"ל** (סי' נא), **החיי"א** (ריש כלל סו), **הברכ"י** (סי' נה אות ח) **והמ"ב** (סי' נה ס"ק מ). [ועי' **ברש"י** (שם) שפירש פירוש אחר, והוא משום שכתוב (במדבר פ"ה פס' ה) "איש"י ומצינו בתורה שאיש הוא בן י"ג שנים, עי"ש. וכ"כ **הרעי"ב** (שם) **והגר"א** (שם). ועי' עוד **ברש"י** בנזיר (כט: ד"ה ור' יוסי) שתפס שהוא הלמ"מ. (אלא **שבשו"ת מהר"ץ חיות** (סי' ב אות ג) כתי' שאין פירוש רש"י על אבות מרש"י. **ובגליון הש"ס** (נזיר ב.) בשם החיד"א כתי' שפירוש רש"י על נזיר אינו מרש"י)].

ועי' **בחת"ס** (יו"ד סי' שיז) שכתי' דכיון שהוי הלכה למשה מסיני, לבן נח שלא נתנו להם שיעורים כמ"ש **הרמב"ם** (מלכים פ"ט ה"י), כל שהוא בר דעת לאו קטן מקרי לז' מצות דידהו. וכ"כ **המנ"ח** (מצוה קצ אות ח), **השואל ומשיב** (תנ' ח"א סי' יד), **המהר"ם שיק** (מצוה רלג אות ה) **והאור שמח** (אס"ב פ"ג ה"ב). אלא **שבגינת ורדים** (לפמ"ג כלל מה) הוכיח **שתוס'** (חולין לג. ד"ה אחד) חולקים על הרמב"ם.

ועי' **בפמ"ג** (יו"ד סי' סב מ"ז ס"ק א) דמסמ"ל כמאן פסקינן בזה. **ובשד"ח** (מע' הג' סי' ו אות יד ועיי"ש אות ב ד"ה וראיתי) מביא חולקים על החת"ס. ועי' **בטהו"ד** (תל' ח"ב סי' לב), **בשו"ת מהר"ץ חיות** (סי' ב אות ג) **ובעמק שאלה** (שאילתא ו בהגה). ועיין מש"כ לקמן אות ד'.

וטעם הדבר שקטן פטור, כי אין לו דעת גמורה כמבואר **בגיטין** (כב:), **וביבמות** (צט:) ובעוד מקומות בש"ס, ממילא י"ל דאינו בר חיובא. ועיין **ברמב"ם** (הל' חגיגה פ"ב ה"ד) שכתי' חש"ו מפני שאינן בני חיוב הרי הן פטורין מכל המצות, ע"כ.

ב. האם קטן מצווה על האיסורים

אלא **שבסנהדרין** (נה:) אמרו על קטן בן ט' העובר עבירה (דעריות) "מזיד הוא ותקלה נמי איכא ורחמנא הוא דחס עילויה". ומבואר שקטן אע"פ שאינו בר עונשין מ"מ בר בעירה הוא. וכן מוכח **מיבמות** (קיד.) שאמרו שאסור לספות איסור לקטן בידים. ולרוב פוסקים הוא איסור דאו' (עי' **במג"א** (סי' שמג), **בט"ז** (שם), **במ"ב** (ס"ק ד) ועוד), ואם קטן אין לו איסורים אמאי אסור לספות לו.

והנה **השו"ע** (יו"ד סי' א סע' ה) פסק שקטן שיודע למאן את ידיו לשחוט, אם אחרים עומדים על גביו שוחט לכתחילה ומותר לאכול משחיטתו. וכתב **הש"ך** (ס"ק כז) דדוקא אם אחרים עומדים על גביו שחיטתו כשרה, כי בלאו הכי אין נאמנות לקטן, אבל לא מהטעם שכתב הלבוש שהוא משום שאינו בר זביחה כי אינו מצווה על השחיטה, דהרי ודאי קטן מצווה שהרי אסור לו לאכול בלא שחיטה, ע"כ. וביאר **ביד אברהם** (שם) שכיון שאנו מוזהרים מה"ת שלא להאכילם בידים הוי בר זביחה דגם להם שייך האיסור, ע"כ. ולפי"ז י"ל דלעולם אין איסורים לקטן אלא דחשיב בר זביחה כי לגדולים אסור להאכילם.

ובתבואות שור (סי' א ס"ק מט) כתב דקטן עצמו מצווה על השחיטה וכדמוכח בש"ס סנהדרין הנ"ל שקטנים בר עונשין נינהו (אלא שהתורה חסה מלעונשם). ועל כן "בר זביחה" הוא. וכ"כ **המהרי"ל** (סי' קצו), ע"כ. והביאו **בפמ"ג** (שם ש"ד ס"ק כז). ומבואר דס"ל שהקטן גופא מצווה על האיסורים ומהאי טעמא איכא איסור לספות לו איסורים דהרי נמצא מכשילו בעבירה.

אלא דקשה על דעה זו מהא דקיי"ל **ביבמות** (שם) **ובשו"ע** (סי' שמג) קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו. והרי לדבריהם אף קטן עובר איסור, ויש להפרישו כדין גדול.

שו"מ **בבנין שלמה** (ח"ב יו"ד סי' לג) שעמד בזה וכתב דאין ב"ד מצווין להפרישו משום דהטעם שאנו מצווים להפריש גדול מעבירה הוא משום ערבות, אבל אקטנים לא מצינו ערבות, ע"כ. וכ"כ **בתהל"ד** (סי' שמג אות ז). ועי' **בבית הלוי** (ח"א סי' יד אות ב) **ובקהילות יעקב** (ברכות סי' כד ד"ה והנה). ועי' עוד **באג"מ** (יו"ד סי' ג) **בביאור דעת** השי"ך הנ"ל.

אולם עיין **בתרוה"ד** (סי' סב) שנשאל לגבי קטן שקילל את אביו האם צריך לקבל תשובה על כך. והשיב דקטן אפי' כשהגיע לחינוך לאו בר עונש ואזהרה הוא, כדמוכח ביבמות (שם) שאמרו שאין ב"ד מצווין להפרישו, ואם יש עליו עונש ב"ד אמאי לא מחייבי להפרישו, והא דאייתי קרא שאסרה תורה דלא ליספו ליה בידים י"ל הטעם דקפיד רחמנא שלא ירגיל בעבירות כשיגדל יבקש לימודו, אלא דסימן רע הוא לקטן שנעשו מכשולות מתחת ידו ועל כן טוב שיקבל איזה כפרה, ע"כ. וכן פסק **הרמ"א** (סי' שמג). ועי' **במג"א** (שם ס"ק ט) שכתב שהא דכתי' התרוה"ד דצריך לקבל איזה כפרה מצינו מקור לדבריו בש"ס סנהדרין הנ"ל.

נמצא לפי דבריו שקטן אינו בכלל איסורים כלל, אלא סימן רע לו אם עובר איסור ועל כן כישגדל עליו לקבל דבר לכפרה. ולפי"ז מיושבים דברי הש"ס, דהא דמצינו דאין ב"ד מצווין להפרישו היינו כי לא שייך בו איסורים, ומ"מ אסור לספות לו איסורים כדי שלא ירגיל עצמו באיסורים. והא דאיתא בסנהדרין דשייך עונש לקטן, היינו לענין כפרה בידי שמים כי סימן רע הוא לנפשו. ועי' עוד מש"כ בגליון י"א בענין האם קטן נענש על מעשיו הרעים שעשה בעודו קטן.

ג. קטן בתשלומי נזקיו

מעתה יש לדון לענין נזקיו האם חייב לשלם עכ"פ כשיגדל. דלא מבעיא לדעת הפוסקים שאינם בכלל איסורים, אלא אף לסוברים שבכלל איסורים הם י"ל דפטורים מלשלם נזקיהם, כיון דאין דעתם שלמה, וכדמצינו דאינם בכלל עונשים.

ובאמת כבר שנינו **בב"ק** (פז.) חש"ו פגיעתן רעה החובל בהם חייב והם שחבלו באחרים פטורין. ומשמע דפטורין אפי' אחר שגדלו ונתרפאו, מדתנן שם גבי עבד דחייב לשלם אחר שישתחרר וכן האישה חייבת לשלם אחר שתתגרש, ולא תנן גם חש"ו. וכ"כ **בעל התרומות** (שער לו א"א ב' ג' ח"ב סי' ו) ופירש הטעם כי חש"ו לאו בני דעת נינהו. **והרא"ש** (פ"ח סי' ט) כתי' משום דלאו בני עונשים נינהו.

אלא דעי' **בב"ק** (צח:) דאמרו שם הוה עובדא וכפייה רפרס לרב אשי וגבה ממנו פרעון גמור. **ופרש"י** (ד"ה ואכפיה) ששרף שטר חבירו **בילדותו**, ע"כ. נמצא לפי פירוש רש"י, שקטן שהזיק חייב (כשיהיה לו נכסים). וכן פסק **בהגהות אשר"י** (פ"ח סי' ט) ע"פ האור זרוע. וכן מצינו **בספר חסידים** (סי' תרצב) שכתב בזה"ל: א' בא לפני חכם א"ל זוכר אני כשהייתי קטן הייתי גונב לבני אדם וכו', א"ל כל עונות שאתה זוכר וכל אשר גנבת אתה צריך לשלם, אבל אם אין אתה זוכר א"צ לשלם, ע"כ. וציין לדבריו **במג"א** (ס"ק ט).

[ועי' **באחיעזר** (ח"ג סי' פא אות יא) שכתי' דלפי דעה זו קטן שהזיק בשבת חייב לשלם כשיגדל דלא שייך לפוטרו משום קלב"מ].

אולם **היעב"ץ** (שם) תמה על רש"י שהרי קיי"ל חש"ו פגיעתן רע. **ובתפארת שמואל** (שם) העיר שבאמת רש"י בכתובות (פו.) פירש באופן אחר. ועי' **בפלפולא חריפתא** (אות ז) שדחה ראיית ההג"ה האשר"י. ועיי"ש (פ"ט אות כ) שגם העיר שרש"י גופא בכתובות פירש באופן אחר. **ובט"ז** (או"ח סי' שמג ס"ק ב) תירץ שרפרס כפאו לעשות לפנים משורת הדין. ועי' **במהר"י ברונא** (סי' יט).

והב"ח (סי' שמג) פירש שאפי' לדעת הג"ה אשר"י צ"ל דס"ל דאע"ג דמדין תורה ודאי פטור מ"מ תקנת חכמים היא לשלם כשיגדיל מפני תיקון העולם. אולם **במאמר מרדכי** (שם) פקפק על פירושו של הב"ח.

ועי' **ברמב"ם** (חו"מ פ"ד ה"כ) שנקט כהרא"ש שקטן פטור מתשלומים כיון שבשעה שחבל לא היה בו דעת. וכן פסק **השו"ע** (שם וסי' צו סע' ג). וכתי' **ברדב"ז** (ח"ה סי' ב אלפים שי"ד) שאין הלכה כהג"ה אשר"י ואף ההג"ה אשר"י בעבירות שיין אדם למקום מודה דלא צריך תשובה. [**והרע"א** (סס"י קמ) כתב דדעת הגהות דעת יחידאי היא. ועי' **בפת"ש** (חו"מ סי' שמט ס"ק ב) בשם **השבות יעקב** (ח"א סי' קעז) שנקט שקטן פטור דוקא כשלא נהנה, אבל אם נהנה חייב. ומשאר הפוסקים לא משמע כדבריו. **והמהר"ם שיק** (יו"ד סי' שעה) דחה ראייתו]. ומ"מ אם הגזלה בעין עליו להחזירה לבעליה כמ"ש **בשו"ע** (חו"מ סי' שמט סע' ג). [ועי' **בארץ צבי** (ח"ב סי' סב) שהסתפק לענין קטן שגזל בילדותו והתייאשו הבעלים ואח"כ הגדיל אי חייב בהשבה כי לא חשיב באיסורא אתי לידיה כי בשעת הגזילה לא היה בו חיוב].

ד. לצאת ידי שמים

ומעתה מבואר שדעת רוב הפוסקים שקטן פטור מתשלומים ואין בית דין מחייבים אותו לשלם. אלא דעי' **ברש"ש** (סנהדרין נה:) שכתי' שמדברי הגמ' בסנהדרין הנ"ל נראה שמ"מ **לצאת ידי שמים חייב**, ע"כ. וכן מבואר מספר חסידים הנ"ל. וציין לדבריו **המג"א** (סי' שמג ס"ק ט). ועי' עוד **בפת"ש** (חו"מ סי' שמט ס"ק ב) בשם **השבות יעקב** (ח"א סי' קעז) שכתי' ע"פ התרוה"ד הנ"ל דהיכן שהזיק מחויב לצאת ידי שמים (כדי לפייס הניזק), אלא שא"צ לשלם הכל. וכן משמע לשון הרמ"א שם שכתב שיקבל איזה דבר לתשובה, ומהספר חסידים משמע שעליו לשלם הכל, אלא דל"ל דאין זה אלא ממדת חסידות, ע"כ.

ושוב הביררנו **מהנחל יצחק** (חו"מ סי' ז ד"ה ולולי דברי) שיצא לחדש ע"פ החת"ס שכתבו לעיל באות א', דלבן נח לא נאמרו השיעורים מהל"מ וע"כ כל שהקטן בר דעת מוזהר על ז' מצות שלהם. דהרי ליכא מידי דלישראל שרי ובני נח מיתסר. וא"כ י"ל דכיון שבן נח כשיש לו דעת מצווה על הגזל, ה"ה ישראל קטן עובר על איסור, אלא דלא ענשינן עליה ועל כן יש עליו חיוב בידי שמים להשתדל בכפרתו. [ולפי"ז אתי שפיר הא דסנהדרין לעיל שקטן ישראל נענש על עריות דהרי גם בני נח נצטוו על זה].

אלא שמסתימת הפוסקים משמע שאינו מחויב אף לצאת ידי שמים. ובלא"ה חידושו של הנחל יצחק אינו מילתא דפשיטא שהרי לדעת התוס' גם לבני נח נאמרו השיעורים. ועוד די"ל דמאי דאמרינן מי איכא מידי שלישראל שריא ולבן נח אסיר היינו להקל על הבני נח ולא להחמיר על הישראל [וכן העיר **הנאות יעקב** (סי' טז)], ואכמ"ל.

ומ"מ עי' **בט"ז** (או"ח סי' שמג ס"ק ב) שכתב שיש משום לפנים משורת הדין לשלם כשיגדל. וכן פסק **המ"ב** (שם ס"ק ט). וכתב **בשעה"צ** (אות יח) שאפילו ההיזק היה רק בענין גרמי בעלמא.

ה. חובת בית הדין להרחיק קטן שלא יזיק

ומ"מ קטן שגנב או שהזיק ראוי לב"ד להענישו לפי הענין כדי שלא יתרגל בזה [וכן חבלה וביוש וכל דברים שבין אדם לחבירו ב"ד מצווין להפרישו שלא יארע תקלה על ידו], כמ"ש **השו"ע** (חו"מ סי' שמט סע' ה) **והמ"ב** (סי' שמג ס"ק ט). ועי' **בבאר הגולה** (חו"מ שם) דאע"פ שקטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, ה"מ בעבירות שבין אדם למקום, אבל בעבירות שבין אדם לחבירו ודאי מפרישין אותו כדי שלא יארע תקלה על ידו, ע"כ.

ו. גדול בתשלום נזקו של קטן

אלא דכל זה כשהקטן הזיק על דעת עצמו. אבל אם גדול לקחו למקום שברור שעלול להזיק, או שהקטן רגיל להזיק, והזהירו את הגדול שלא יביאנו למקום שעלול להזיק שם, ואף על פי כן הביאו, והזיק, יש אומרים שחייב לשלם נזקו. [ועי' **בחת"ס** (חו"מ סי' ז) שהביא **שבעל המנחת יצחק** פסק לחייב את אביו כשהקטן רגיל להזיק, כדין מעמיד בהמתו על קמת חבירו. **ובעל המנחת אשר** (דרכי הוראה חי"א) דחה פסק זה, עי"ש טעמו. **ובתשובות והנהגות** (ח"ג סי' תנז) הביא בשם הנחלת אליהו שאם אביו הניח הקטן ללא השגחה במקום שילד קטן כמותו יכול להזיק, חייב האב לשלם נזקו, אבל אם לא ברור שהקטן עלול להזיק פטור. **ובתשובות והנהגות** (שם) צידד שאם הקטן אין לו דעת כלל ויש רשלנות מצד אביו דידוע ומצוי שהבן יזיק אם הזיק חייבים לשלם נזקו. ועי' **במהרי"א** (יו"ד סי' קסד ד"ה וע"ד המרדכי). ועי' עוד **בשואל ומשיב** (מ' ת' ח"ב סי' ל) לענין שומר על קטן (שמרטף) והקטן הזיק האם השומר חייב].

- מסקנא דדינא -

העולה לדינא שקטן שהזיק אף כשיגדיל פטור מתשלומים. ומ"מ משום לפנים משורת הדין מה שהזיק כשהיה בר דעת ישלם כשיגדיל. ואם גנב או גזל, אם הגזלה בעין עליו להחזירה. ובכל אופן ראוי לב"ד להעניש קטן המזיק לפי הענין כדי שלא יתרגל בזה. וכל זה אם הקטן הזיק מעצמו, אבל אם גדול הביא בידים את הקטן למקום שעלול להזיק, פעמים שהגדול צריך לשלם.

בקידושי אשה ובהכנת כבוד שבת, ולא בשום שארי מצוות, כגון השבת גזל, ועשיית מעקה, והענקה, ומזוזה וכדומה. וכתב טעם לחלק בזה.

אולם הפת"ש גופא אע"ג דכתב דהיד המלך כתב טעם נכון לחלק בדבר, מ"מ כתב דלדינא אין דבריו נכונים, ואישטמיתיה דברי המג"א באו"ח סי' ר"נ ס"ק ב' שכתב בהדיא דה"ה בכל מצוות אמרינן מצווה בו יותר מבשלוחו. וכן משמע בש"ס בכמה מקומות. ע"כ.

אלא דמה שכתב המג"א (ואחריו עוד אחרונים) לבאר דטעמא דהרא"ש שהיה עוסק במצווה משום דמצווה בו יותר מבשלוחו, צ"ע, דבדברי הטור מבואר להדיא דהוא מחמת טעם אחר, וז"ל הטור שם - ובעלי מעשה וחסידים מחמירין על עצמם כגאונים המחמירין ולשין בעצמם ואופין, כההיא דאמרינן (פסחים קטז.) מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה, **לכן** מצוה על כל אדם להשתדל בעשיית המצות ובאפייתן. וכן היה נוהג אדוני אבי הרא"ש ז"ל היה משתדל בהן ועומד על עשייתן ומזרז העוסקים בהן והיה מסייע בעיכתן. עכ"ל. הרי דטעמא דהרא"ש משום דכך דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה, ולא משום דמצוה בו יותר במשלוחו. וצ"ע (ועיין **בא"א** (שם) שכתב - עי' מ"א. ויש סמך ג"כ, לחם עוני, מה דרכו של עני הוא לעסוק ואשתו אופה).

ויעויין עוד בחידושי **מהרי"ט** (קידושין ע"א) דביאר דר' נחמן קעביד מעקה בעצמו, מפני דהוי מצוות עשה, ומצווה בו יותר מבשלוחו.

וע"ע **בבב"ח** בסי' תרע"ז דכתב גבי הדלקת נרות חנוכה - ומ"מ מצוה מן המובחר שילך לביתו וידליק בעצמו, דכל מצווה מצווה בו יותר מבשלוחו, כדאיתא ריש פרק האיש מקדש דהא רבא מלח שיבוטא. ע"כ. והעתיקו לדינא **המג"א** שם (ס"ק ז).

וכ"כ **המג"א** בסי' תל"ב (ס"ק ה') גבי בדיקת חמץ, דאע"פ דאם בעל הבית רוצה יכול להעמיד מבני ביתו אצלו בשעה שמברך, ויתפזרו לבדוק איש במקומו. עכ"פ גם הוא יבדוק דמצווה בו יותר מבשלוחו כדאיתא בקידושין. וכ"כ שם **החק יעקב** (ס"ק י') דעכ"פ הוא יסייע לדבר כי מצווה בו יותר מבשלוחו. וכ"כ **בשו"ע הרב** (שם ס"ח) **ובערוך השולחן** (ס"ד).

וע"ע **ברמ"א** (סי' תנ"ג ס"ח) דכתב דאנשי מעשה רגילים לילך בעצמם אל מקום הרחיים לראות הם עצמם לטחינת קמחיהם. וביאר שם **המג"א** (ס"ק י"ב) דטעמא משום דמצוה בו יותר מבשלוחו. וכ"כ **בשו"ע הרב** (שם סל"ג) **ובערוך השולחן** (שם סכ"ח).

וע"ע **בעולת שבת** (סי' רע"ד ס"ק ה') דכתב דעדיף יותר לקדש בפיו כשיודע, דהכי אמרינן בכל המצוות מצווה בו יותר מבשלוחו.

ובבן איש חי (ש"ש פרשת פנחס ס"ד) כתב דישתדל כל אדם לקבוע מעקה שלו בידו, ולא יעשה ע"י שליח, כי מצווה בו יותר מבשלוחו.

וחזינן דדעת רוב הפוסקים דהאי דינא דמצווה בו יותר מבשלוחו איתא בכל המצוות (ובמג"א מבואר דה"ה אף בהכשר המצווה כטחינת הקמח למצות).

[נכתב ע"י הרב ש. פ. שליט"א]

פניני מוסר

שבת קדש – קריאת התורה (א)

תקנת קריאת התורה וטעמה – "משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית כדי שלא ישהו שלשה ימים בלא שמיעת תורה. ועזרא תיקן שיהו קורין כן במנחה בכל שבת משום יושבי קרנות, וגם הוא תיקן שיהו קורין בשני ובחמישי שלשה בני אדם ולא יקראו פחות מעשרה פסוקים". (רמב"ם פי"ב תפילה ה"א עפ"י הגמ' ב"ק פ"ב)

– "ואחת מן המצוות והיא עיקר ויסוד שכולן נשענות עליו היא מצות לימוד התורה, כי בלימוד ידע האדם את המצוות ויקיים אותן.

ועל כן קבעו לנו חכמינו ז"ל לקרות חלק אחד מספר התורה במקום קיבוץ העם שהוא בית הכנסת, לעורר לב האדם על דברי התורה והמצוות בכל שבוע ושבוע, עד שיגמרו כל הספר...

ועוד חייבונו חכמינו ז"ל לקרותו כל אחד מישראל בביתו בכל שבוע ושבוע... וזהו אמרם ז"ל לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור". (ספר החינוך, הקדמה)

נערך ע"י מחבר סדרת עבודת המועדים